

MUHAMMED B. MELEK'İN (Ö. 854/1450-1451) HAYATI, ESERLERİ VE ŞERHU MESÂBÎHİ'S-SÜNNE'DEKİ HADİS ŞERH METODU

Abdullah ÇİMEN

Uşak İslâmi İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Ana Bilim Dalı,
abdullah.cimen@usak.edu.tr , ORCID: 0000-0003-2069-0769

Hikmet GÜLTEKİN

Uşak İslâmi İlimler Fakültesi Temel İslam Bilimleri Bölümü Hadis Ana Bilim Dalı,
hikmet.gultekin@usak.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9634-4681

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi

Received / Makale Geliş Tarihi: 08/06/2022 **Accepted / Kabul Tarihi:** 20/09/2022

DOI: <https://doi.org/10.26791/sarkiat.1127850>

Bu makale Uşak Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'ne bağlı olarak hazırlamakta olduğumuz "Kâdî Beyzâvî'nin Tuhfetü'l-Ebrâr'ı ile İbn Melek'in Şerhu Mesâbîhi's-Sünne'sinin Muhteva ve Yöntem Açısından Mukayesesi" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

MUHAMMED B. MELEK'İN (Ö. 854/1450-1451) HAYATI, ESERLERİ VE ŞERHU MESÂBÎHİ'S-SÜNNE'DEKİ HADİS ŞERH METODU

ÖZ

Osmanlı'nın Kuruluş Dönemine tekâbül eden dönemde Aydınoğulları Beyliği'nin idaresindeki Tire'de yaşayan Muhammed b. Melek, kaynaklarda hakkında fazla bilgi bulunmayan bir âlimdir. Eserleri Arap dili, fıkıh, ahlak ve hadis ilimleri etrafında şekillenmiştir. Hadis şerh literatüründe Begavî'nin *Mesâbîhu's-sünne*'si üzerine *Şerhu Mesâbîhi's-sünne* adında bir şerh yazmıştır.

Muhammed b. Melek bazı kimselerin kapsamlı bir şerh yazma istekleri neticesinde eserini yazmıştır. Bu eser izahların yoğunluğu ve eserin hacmi bakımından orta hacimli bir şerh görünümünde olup, dilsel tahlillerin ve fikhî izahların ağırlıkta olduğu bir eserdir. İzahlarında kelimenin anlamlarına, Arap dilindeki farklı kullanımlarına, i'râb ve gramer gibi hususlarda nakillerde bulunarak ilgili hadisteki anlamını tespit etmeye çalışmıştır. Kelime izahlarında özellikle de mecaz, kinaye gibi edebî sanatların yer aldığı hadislerde zikredilen ifadeyle kastedilen manayı açıklamıştır. Hadislerdeki kelimelerin izahlarında erken dönem dil âlimlerinden ve garîbü'l-hadis ilminden istifade etmiştir.

Bu makale Muhammed b. Melek'in hayatını, eserlerini ve *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*'deki şerh metodunu ana hatlarıyla tanıtmayı hedeflemektedir. Fikhî izahlarda genellikle Hanefî-Şâfiî çizgisinde izahlar yapan Muhammed b. Melek, Hanefî bir âlim olarak taassuptan kaçınmıştır. Onun fikhî hadislerin izahlarında mezheplerin görüşlerini saygın bir üslupla aktardığı görülmektedir. Birbirleriyle ihtilafli görünen rivâyetlerin çözümünde genellikle cem ve te'lif metoduna müracaat etmiştir. Bazı hadislerin izahında tasavvufî yorumlar yapan Muhammed b. Melek, tevessül, istimdat gibi konuları öne çıkarmıştır. Onun bu konulardaki yaklaşımı Anadolu'daki yaygın tasavvuf anlayışıyla paraleldir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Şerh, Yorum, Muhammed b. Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*.

MUHAMMED B. MELEK'S LIFE, WORKS AND THE METHOD OF HADITH COMMENTARY IN THE SHERHI MASÂBÎH AL-SUNNAH

In the period corresponding to the Establishment Period of the Ottoman Empire, Muhammed b. Melek is a scholar about whom there is not much information in the sources. His works are shaped around Arabic language, fiqh, morality and hadith sciences. In the hadith commentary literature, he wrote a commentary on Baghawi's *Masâbîhu's-sunna* named *Sherhu Masâbîh al-Sunna*.

Ibn Melek wrote his work as a result of the desire of some people to write a comprehensive commentary. This commentary has the appearance of a medium volume commentary, and it is a work in which linguistic analyzes and fiqh explanations are predominant. Ibn Melek gave importance to the explanations of the words in the hadiths and to the analysis of the i'râb, especially he explained the meaning meant in the hadiths in which literary arts such as metaphor and allusion took place. In the explanations of the words in the hadiths, he applied to the opinions of the authors of *gharîbü'l-hadith* and Arab linguists.

Ibn Melek, who generally makes explanations in the Hanafi-Shafii line in fiqh explanations, avoided bigotry as a Hanafi scholar. It is seen that he conveyed the views of the sects in a respectable style in the explanations of the fiqh hadiths. Muhammed b. Melek also tried to resolve the conflicts between the narrations on this issue, usually by the method of harmonizing interpretation. Ibn Melek, who made mystical interpretations in the explanations of some hadiths, highlighted issues such as tawassul and istimdat. His approach to these issues is parallel to the common understanding of Sufism in Anatolia. This article is about Muhammad b. Melek It aims to introduce Melek's unknown life, works and the hadith commentary book, *Sherhi Masâbîh al-Sunna*, with its main lines in terms of commentary method.

Keywords: Hadith, Annotation, Commentary, Muhammed b. Melek, *Sherhi Masâbîh al-sunna*.

GİRİŞ

Hadisler hicrî birinci asırda daha çok şifâhî olarak nakledilmiş, daha sonra tedvîn döneminde bir araya getirilmiş, bunun neticesinde de belli kriterlere göre tasnif edilmiştir. Muhaddisler; hadislerin yazıya geçirilmesi, bu metinlerin bir araya getirilmesi ve belli başlı esaslara göre tasnif edilmesi sürecini kapsayan hicrî ilk üç asrı sırasıyla hıfz, kitâbet, tedvîn ve tasnif dönemi olarak ele almışlardır.¹ Hadislerin tedvîni esnasında tâbiîn ve tebeu't-tâbiîn döneminde yüz binlerce hadis metni toplanmış, birbirini tamamlayan ve açıklayan hadisler bir araya getirilmiş özellikle de âlî isnâdla hadis metnine ulaşma gayreti ortaya konulmuş, senedde geçen râvilerin kimlik bilgileri, cerh-ta'dîl açısından durumları da incelenmiştir. Bazı âlimlerin tasniflerinde görüleceği üzere tekrarlanan metinler peş peşe sıralanmıştır. Hadislerde geçen kelimeler izah edilmiş, bilinmeyen kelimeler açıklanmış, hadislerin i'râb tahlilleri yapılarak doğru anlaşılması sağlanmıştır.²

Erken dönemde garîbü'l-hadis, nâsîh-mensûh, ihtilâfu'l-hadis gibi alanlarda yapılan çalışmalar da bir bakımdan hadisleri anlama faaliyeti olarak görülebilir. Hicrî dördüncü asırla birlikte sistematik hadis şerh çalışmalarının ilk örnekleri verilmiştir.³ Hicrî sekiz ve dokuzuncu asırlarda ise zirveye ulaşmıştır. Bu dönem şerh literatürünün olgun çağı olarak telakki edilmiştir.⁴ Hicrî ilk üç asırda telif edilen temel hadis kaynakları üzerine yapılan şerhler ağırlıkta olurken, bunun yanı sıra derleme türü hadis kaynaklarının da şerhleri yapılmıştır. Derleme türü hadis kaynaklarından özellikle Begavî'nin (ö. 516/1122) *Mesâbîhu's-sünne*'si, Sâğânî'nin (ö. 650/1252) *Meşârikü'l-envâr*'ı ve Hatîb et-Tebrîzî'nin (ö. 741/1340) *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'i şerhe en çok konu olan eserler olarak dikkat çekmektedir.

Temel hadis kaynakları birincil, bu temel hadis kaynaklarından derlenerek yazılan hadis kaynakları da ikincil kaynaklar olarak da zikredilebilir. Bu çalışmada “birincil” veya “ikincil” ifadeleri bu anlamda kullanılacaktır. Hattâbî ile başlayan şerh faaliyeti genel bir ifadeyle daha çok birincil kaynaklar etrafında şekillenmiştir.

Hicri altıncı asırla başlayan derleme türü hadis kaynaklarının telif edilmesi hadis tarihinde bir dönüşümü de ifade etmektedir. Özellikle Begavî'nin *Mesâbîhu's-sünne*'si kendine has tasnif metoduyla bu kaynaklar içerisinde rağbet gören eserler arasındadır. Yine bu eser üzerine telif edilen Hatîb et-Tebrîzî'nin *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'i de fazla ilgiye mazhar olan diğer bir derleme hadis kaynağıdır. Şerh literatürünün gelişim ve olgunluk çağları olan sekiz, dokuz ve onuncu asırlarda bir yandan birincil kaynakların şerhleri yazılmaya devam etmiş öte yandan ikincil kaynaklar üzerine de şerhler çoğalmıştır. Burada temel hadis kaynakları üzerinde pek çok şerhin yazılması ikincil kaynak olan derleme eserler üzerine yapılan çalışmaları sekteye uğratmamıştır. Özellikle de yukarıda zikri geçen *Mesâbîh* ve *Mişkât* bu kaynaklar arasında ayrı bir yere sahiptir. İran, Hint Alt Kıtası ve Türkiye'de oldukça fazla şöhret bulan bu iki çalışma üzerine birçok şerh çalışması yapılmıştır. Bu çalışmanın da ana kitabı olan *Mesâbîh* üzerine kırktan fazla şerh yazıldığı belirtilmektedir.⁵ *Mesâbîh*'in İran'da hicri yedinci asırda medreselerde okunan, okutulan hatta ezberletilen bir hadis metni olarak öne çıkması, bu eserin bölgedeki önemini ve tesirini göstermesi bakımından önemlidir.⁶ Bu eser üzerinde yapılmış şerhlerden birisi de Anadolu'da yaşayan Muhammed b. Melek'in (ö. 854/1450-1451) *Şerhu Mesâbîhi's-sünne* adlı çalışmasıdır.⁷

1 Mehmet Efendioğlu, “Tevdîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2011), 40/267.

2 Efendioğlu, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2010), 38/559.

3 Bu konuda geniş bilgi için bk. Zişan Türcan, *Hadis Şerh Geleneği Doğu Gelişimi ve Dönüşümü*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 23-48. Detaylı bilgi için bk. Salih Karacabey, “Hattâbî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1997), 16/489-491. Hattâbî'nin hadis şerhleri ve etkileri bakımından geniş bilgi için bk. Karacabey, *Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri ve Hadis Şerh Metodu*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 1990).

4 Türcan, *Hadis Şerh Geleneği Doğu Gelişimi ve Dönüşümü*, 51.

5 İbrahim Hatiboğlu, “Mesâbîhu's-Sünne”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları 2004), 29/258.

6 Cüneyd-i Şîrâzî, Ebü'l-Kasım Cüneyd, *Şeddü'l-îzâr fi haddi'l-evzâr an züvvâri'l-mezâr*, (Tahran: 1912), 192, 211, 248, 294-295, 403.

7 Tespit edebildiğimiz kadarıyla Muhammed b. Melek'in hayatına, eserlerine ve hadis şerh kitabına dair yapılan tek çalışma bulunmaktadır. Bu çalışma Raed Alaween'in “Tireli Muhammed İbn Melek'in “Şerhu Mesâbîhi's-sünne” adlı eserinin edisyon kritiği ve değerlendirilmesi “İman-Nikah bölümü” isimli doktora tezidir. Kitabın neşredildiği 2012 senesinde tamamlandığı anlaşılan bu doktora tezinin birinci bölümünde Muhammed b. Melek'in hayatı ve eserleri ile hadis şerh kitabını tanıtıcı mahiyette oldukça kısa bilgiler yer almaktadır. Çalışmanın bu kısmı tezin tahkik ağırlıklı olmasından dolayı ihmal edilmiş görünmektedir.

1. MUHAMMED B. MELEK'İN HAYATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

Aydınoğulları Beyliği bünyesinde İzmir Tire'de yaşayan Muhammed b. Melek'in (ö. 854/1450-1451) hayatına ilişkin kaynaklarda bilgi yok denecek kadar azdır. Muhammed b. Melek de babası Abdüllatif b. Melek (ö. 821/1418-1419) gibi birçok alanda eser telif etmiş bir âlimdir.⁸ Kaynaklarda zikredilen tam ismi Muhammed b. İzzeddin Abdüllatîf b. Abdilazîz b. Emînidîn (Firişte)'dir. Kendisinin meşhur olarak öne çıkan nisbesi er-Rûmî'dir. Yaşadığı bölgeye nispetle et-Tîrevî diye anılırken, el-Kirmânî nisbesiyle de anılmıştır. Hanefî mezhebine mensup olmasından dolayı da el-Hanefî şeklinde künyelenmiştir.⁹ Muhammed b. Melek'in, İbn Melek ve İbn Firişte lakaplarını babasına nispetle aldığı düşünülmektedir. Bu (İbn Melek ve İbn Firişte) lakaplarını babası Abdüllatîf'in de babası Abdülazîz'den (yani Muhammed b. Melek'in dedesi) aldığı söylenmektedir.

İbn Battûta eserinde 1332 yılında Aydınoğulları beyliği ziyaretinden bahsederken Tire'de Kâdî İzzeddin ile görüştüğünü anlatmaktadır. Firişte'nin melek anlamına geldiğini Kâdî İzzeddin'in dindarlığı, güzel ahlakı ve fazileti sayesinde bu lakabı aldığını belirtir.¹⁰ Burada bahsettiği kişi muhtemelen Muhammed b. Melek'in dedesi olmalıdır. Kaynaklarda dedesinin isminin Abdülazîz ve Firişte olduğu nakledilmektedir. Firişte kelimesi Farsça'da melek anlamına gelmektedir. Ancak iyi ve yumuşak huya sahip olma manasında kullanılmıştır.¹¹ Dolayısıyla babası Abdüllatîf b. Melek'in babasına nispeten İbn Firişte, İbn Melek diye anıldığı söylenebilir. Ayrıca kendisinin de ahlakî vasıfları nedeniyle aynen babası gibi anılması mümkündür. Muhammed b. Melek de babası Abdüllatîf gibi İbn Melek künyesiyle meşhur olmuştur. Bu durum özellikle eserlerin nispeti hususunda karışıklığa yol açmıştır.¹²

Bu bilgilerin dışında babası Abdüllatîf'in İbn Melek ismiyle anılmasına ilişkin bir menkıbe de anlatılmaktadır. Bu hikâyeye göre dedesi Abdülaziz, hac vazifesini yerine getirmek amacıyla Hicaz'a gitmeye niyetlenir. Hanımı bu esnada oğlu İzzeddin Abdüllatîf'e hamiledir. Abdülaziz bu durumdan dolayı hacca gidip gitmeme konusunda kararsız kalır ve nihâyetinde gitmeye karar verir. Giderken de hanımını ve çocuğunu Allah'a emanet eder. Abdülaziz hac görevini yerine getirdikten sonra Tire'ye döndüğünde kendisine hanımının ve karnındaki çocuğunun vefat ettiğini söylerler. Ancak Abdülaziz onları Allah'a emanet ettiğini ve Allah'ın onları koruyacağını söyleyerek kabri açtırır. Kabir açıldığında annenin öldüğü ancak bebeğin mucizevî bir şekilde serçe parmağını emdiği görülür. Bundan sonra Abdüllatîf'i meleklerin koruduğuna inanılmış ve İbn Melek ismi yakıştırılmıştır.¹³ Burada anlatılan olay daha çok İbn Melek'in yaşadığı bölgede anlatılmaktadır. Bu olayın halk efsanesi kabilinden olduğu ve hürmeten kendisine yakıştırıldığı anlaşılmaktadır.

Muhammed b. Melek'in ailesiyle alakalı zikredilen bilgiler onun ilmî geleneğe sahip bir aileden geldiğini göstermektedir. Nitekim babası Abdüllatîf b. Melek, Sâgânî'nin *Meşâriku'l-envâr*'ına yazdığı şerhi *Mebâriku'l-ezhâr*'da babasından bahsederken hocam ve babam demektedir.¹⁴ Ayrıca İbn Battûta'nın görüştüğünü belirttiği kişi yukarıda zikredildiği üzere Abdüllatîf b. Melek'in babası Muhammed b. Melek'in de

Bk. Raed Alaween, "Tireli Muhammed İbn Melek'in "Şerhu Mesâbihi's-sünne" adlı eserinin edisyon kritiği ve değerlendirilmesi "İman-Nikah bölümü", (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012).

8 Babası İzzeddin Abdüllatîf b. Abdülazîz b. Firişte hakkında bilgiler olmasına rağmen oğlu Muhammed b. Melek'le ilgili Osmanlı dönemi âlimlerini tanıtan eserlerde bile sadece birkaç satırlık bilgi yer almaktadır. Mesela bk. Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 1/232.

9 Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, (Beyrut: Dâru ihyâi türâsi'l-arabî, 1951), 2/198.

10 İbn Battûta, *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fî garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*, (Rabâd: el-Memleketü'l-Mağribiyye, 1997), 2/184.

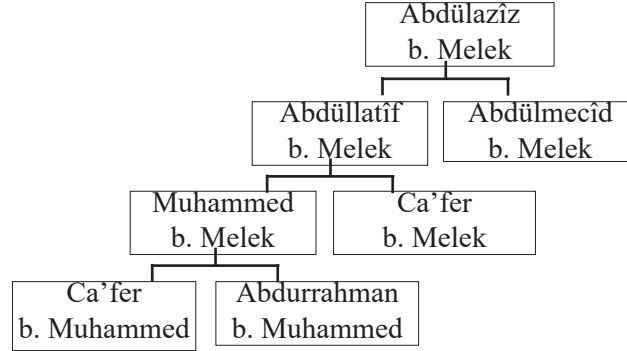
11 Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, (Ankara: Türk Dil Kurumu 1962), 321.

12 Mesela bk. Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 1/232.

13 Mustafa Baktır, "Tireli İbni Melek: Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0/9, (1990), 48.

14 Abdüllatîf b. Melek, *Mebâriku'l-ezhâr fî şerhi Meşâriku'l-envâr*, (Beyrut: Dâru'l-cil, 1995), I, 25.

dedesidir. Dedesinin Birgi kâdîsı olduğu bilinmektedir.¹⁵ Ailesinin aslen Türkistanlı olduğu fakat Aydın-ğulları'nın daveti üzere dedesi Abdülazîz'in Tire'ye geldiği söylenmektedir.¹⁶ Ailesiyle ilgili olarak babası Abdüllatîf'in Abdülmecîd (ö. 864/1459-1460) adında bir kardeşinin olduğu,¹⁷ Muhammed b. Melek'in de Ca'fer adında kardeşinin olduğu,¹⁸ ayrıca Muhammed b. Melek'in Ca'fer¹⁹ ve Abdurrahman isminde oğullarının olduğu da söylenmektedir. Bursalı Mehmet Tâhir oğlu Abdurrahman'la ilgili olarak "Hafîd-i İbn Melek" ismiyle meşhur olduğunu ayrıca onun da *Mesâbih* şerhi bulunduğunu belirtmektedir.²⁰ Aydın bölgesindeki ulemaya dair daha kapsamlı bilgiler verdiği diğer eserinde ise Abdurrahman'ın buna ilaveten *Ravzatü'l-muttakîn* eserinin de bulunduğunu söylemektedir.²¹ Ailesine ilişkin bu bilgileri tabloda göstermek meseleyi daha anlaşılır hale getirecektir.

Tablo 1: İbn Melek Ailesi.

Muhammed b. Melek'in medresede hocalık yaptığına dâir kesin bir bilgi olmasa da ilimle iştilal eden bir âlim olduğu söylenebilir. Nitekim Muhammed b. Melek *Şerhu Mesâbihi's-sünne*'nin mukaddimesinde eserin yazılış sebebine ilişkin olarak bazı kardeşlerin kendisinden kapsamlı bir şerh yazmasını talep ettiklerini belirtmektedir.²² Burada bazı kardeşler şeklinde ifade edilen kimselerin en azından ilimle hemhal olan kimseler olduğu akla gelmektedir.

Kaynaklarda Muhammed b. Melek'ten muhaddis, fakîh nitelemeleriyle bahsedilmektedir.²³ Taşköprizâde Ahmed Efendi (ö. 968/1561)²⁴ ve Bursalı Mehmet Tâhir (ö. 1925)²⁵ onun faziletli bir kimse olduğunu söylemektedir. *eş-Şekâik*'in tahkikli ilmî neşrinde ilmiyle amel eden âlim birisi olduğu ilavesi yer almaktadır.²⁶

15 Mustafa Baktır, "Tireli İbni Melek: Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", 48.

16 Mustafa Baktır, "İbn Melek", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 1999), 20/175.

17 Hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bk. Hüsamettin Aksu, "Firişteoğlu Abdülmecid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 1996), 13/134-135.

18 el-Leknevî, Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed, *es-Si'âye fî keşfi mâ fî Şerhi'l-Vikâye*, (Merkezü'l-ulemâi'l-âlemî, ts), 14; Baktır, "Tireli İbni Melek: Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi", 55.

19 el-Leknevî, *es-Si'âye fî keşfi mâ fî Şerhi'l-Vikâye*, 15; el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, (Kâhire: Dâru'l-kitâbi'l-islâmî, ts), 107.

20 Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, (Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016), 1/232. Burada Bursalı Mehmet Tâhir dışında böyle bir bilgiden bahseden kaynağın bulunmadığı zikredilmelidir. Eserin Muhammed b. Melek'e nispeti kendi ifadesiyle sabittir. Bursalı Mehmet Tâhir muhtemelen bilgiyi karıştırmış görünmektedir. Çünkü Muhammed b. Melek'in biyografisinde eserlerinden bahsederken *Şerhu Mesâbihi's-sünne*'den hiç bahsetmemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla kendisine ait olan eseri sehven oğlu Abdurrahman'a nispet etmektedir.

21 Bursalı Mehmet Tâhir, *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihîn ve Etubbânın Terâcim-i Ahvâli*, (İzmir: 1324), 38. Mehmet Tâhir'in bu eserinde de eserlerin nispeti konusunda bilgiler karışmış gibidir. Normalde babası Muhammed b. Melek'e âit olduğu zikredilen *Ravzatü'l-muttakîn* eserini oğlu Abdurrahman'a nispet etmektedir. Fakat bu kitabı *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde babası Muhammed b. Melek'e nispet etmektedir. Bize göre bu iki eser de Muhammed b. Melek'e aittir. Bk. Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/232.

22 İbn Melek, Muhammed b. Abdüllatîf, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, (Katar: Dâru'n-nevâdir, 2012), 1/15-16.

23 Zirikî, Hayrüddîn b. Mahmûd ez-Zirikî, *el-A'lâm*, (Dâru'l-melâyîn, ts), 6/217; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifîn*, (Beyrut: Dâru'l-müsennâ-Dâru ihyâi't-türâsi'l-arabî, ts), 10/193.

24 Taşköprizâde Ahmed Efendi, Ebü'l-Hayr Ahmed b. Mustafa, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*, (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1975), 31.

25 Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/231.

26 Taşköprülüzâde Ahmed Efendi, Ebü'l-Hayr Ahmed b. Mustafa, *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fî ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye Osmanlı Âlimleri*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2019), 90.

Kaynaklarda Muhammed b. Melek'in hocalarına ilişkin bilinen tek kişi babasıdır. Yukarıda zikredildiği üzere kendisi de babasından bahsederken hocam ve babam ifadesini kullanmaktadır. Bu bilginin dışında diğer eserlerinde de başka bilgi bulunmamaktadır. Ancak Muhammed b. Melek'in eserlerine bakıldığında onun hadis, fıkıh, ahlak gibi birçok alanda eser yazdığı dikkat çekmektedir.

Öğrencilerine ilişkin oğlu Ca'fer b. Muhammed'den başka bir bilgi bulunmamaktadır. Oğlu Cafer'in babasının eseri olan *Şerhu'l-vikâye*'yi kendisinden (Muhammed b. Melek) dinleyerek yazdığı söylenmektedir.²⁷

Muhammed b. Melek'in 854/1450-1451 senesinde vefat ettiği belirtilmektedir.²⁸ Kabri Tire medresesinin bahçesinde bulunmaktadır.

1.2. ESERLERİ

Şerhu Mesâbîhi's-sünne: Muhammed b. Melek'in çalışmamıza konu olan hadis şerh kitabıdır. Bu eser Begavî'nin *Mesâbîhu's-sünne* adlı eserine yazılmış bir şerhtir. Eser makalenin devamında detaylı olarak ele alınacaktır.

Münyetü's-sayyâdîn fi te'allümi'l-istiyâd ve ahkâmih: Muhammed b. Melek'in bu eseri avcılıkla alakalı hükümleri ihtiva eden bir çalışmadır. Mukaddimesinde belirtildiği üzere tefsir, hadis, fıkıh gibi ilimleri okuyan kimseye özlü olarak av ve avcılıkla alakalı bilgileri ihtiva etmektedir. Avcılıkla ilgili hükümleri derli toplu olarak aktarması bakımından önemli bir çalışmadır. Bu eser Saîd Bektâş'ın tahkîki ile neşredilmiştir.²⁹

Şerhu Tuhfeti'l-mülûk: Bu eser Muhammed b. Ebî Bekir er-Râzî'nin (ö. 666/1268) ibadetlere dair meselelerin incelendiği muhtasar *Tuhfeti'l-mülûk* adlı eserinin şerhidir. Bazı kaynaklarda eser babası Abdüllatîf b. Melek'e nispet edilmiştir.³⁰ Ancak eserin yazma nüshalarında giriş bölümünde "bu âciz kul Muhammed b. Abdüllatîf der ki" cümlesi yer almaktadır.³¹ Bu ibâre eserin kesin olarak Muhammed b. Melek'e ait olduğuna delalet etmektedir. Bu eser Abdülmecid Abdurrahman ed-Dervîş tahkîkiyle Muhammed b. Melek'e nispet edilerek neşredilmiştir.³²

Ravzatü'l-müttakîn fi masnûâtî rabbi'l-âlemîn: Muhammed b. Melek'in bu eseri vaaz ve ibadetlerle ilgilidir.³³ Bursalı Mehmet Tâhir bu eserin ulemâdan Mehmet b. Mustafa Efendi tarafından a'yandan Muhyiddîn Bey namına tercüme edildiğini belirtmektedir.³⁴ Bu eser Selim Muhammed tarafından tahkîk edilerek neşredilmiştir.³⁵

Şerhu'l-vikâye: Mahtût olan bu eser Hanefî fihına dâir önemli konuları derleyen bir çalışmadır. Bu eser esasında babası Abdüllatîf b. Melek'in çalışmasının notlar ilave edilerek genişletilmiş halidir. Eser, Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadruşşerîa'nın (ö. 673/1275) Hanefî mezhebinin dört temel metninden biri kabul edilen *Vikâyetü'r-rivâye*³⁶ adlı eserinin şerhidir. Abdüllatîf b. Melek eseri oğlu Ca'fer'e okumuş fakat temize çekmeden müsvedde halinde kalmıştır. Muhammed b. Melek eserin mukaddime kısmında bununla ilgili olarak şunları söylemektedir: "*Mecma'u'l-bahreyn* eserinin sahibi hocam ve babam *Vikâye*'yi şerh edeceğini söylerdi. Şerhe başladı ve Allah'ın yardımıyla ömrünün sonlarına doğru eserini tamamladı. Fakat eserin bu son hali çalındı ve kayboldu. Ben de bu şerhi elde edemedim ve bu duruma üzüldüm. Bunun üzerine kalan müsveddelerle yeni bir nüsha oluşturmamı talep ettiler. Elimdeki müsveddelere birtakım faydalı ilavelerde bulunmak sûretiyle eseri meydana getirdim."³⁷ Muhammed b. Melek babasına ait olan esere pek çok ilave

27 el-Leknevî, *es-Si'âye fi keşfi mâ fi Şerhi'l-Vikâye*, 15.

28 Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/217; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/198.

29 Muhammed b. Melek, *Münyetü's-sayyâdîn fi te'allümi'l-istiyâd ve ahkâmih*, (thk. Saîd Bektâş), Dâru'l-beşâiri'l-islâmiyye, Beyrut 1999.

30 Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/59; Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/231; Mustafa Baktır, "İbn Melek", 20/176.

31 İbn Melek, *Şerhu Tuhfeti'l-mülûk*, (Konya: Konya İl Halk Kütüphanesi, 42 Kon 307), 1b; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/198.

32 İbn Melek, *Şerhu kitâbi tuhfeti'l-mülûk*, (Riyad: Medâru'l-vatan, 2010).

33 Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/198.

34 Bursalı Mehmet Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/232.

35 İbn Melek, *Ravzatü'l-müttakîn fi masnûâtî rabbi'l-âlemîn*, (thk. Selim Muhammed), (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2018).

36 Murteza Bedir, "Vikâyetü'r-rivâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları 2013), 43/106-108.

37 İbn Melek, *Şerhu'l-vikâye* (Ankara: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, no. 06 Mil Yz B 788), 1b.

yaparak yeniden yazdığı için eser hem kendisine hem de babası Abdüllatîf b. Melek'e nispet edilmiştir.³⁸

Zuhrü'l-âbidîn: Mahtût olan eserin giriş sayfasında Muhammed b. Melek: "Bazı kardeşlerim âciz kul Muhammed b. Abdillatîf b. Firişteh'den Recep, Şa'bân ve Kur'ân'ın indirildiği Ramazan ayının fazileti ve bayram günleri, âşûrâ günü ile Cuma günü gibi bazı günlerin faziletine dair bir risâle yazmamı talep ettiler. Ben de bazı latîfeli hikâyelerle vaaz ve nasihat kabilinden bilgiler zikrettim. Eserin adını da *Zuhrü'l-âbidîn* koydum"³⁹ diyerek çalışmayla ilgili bilgi vermektedir.⁴⁰

Bahrü'l-hikem fi'l-ahlâk: Bu eser ahlak ilminden ve hikmetli hikâyelerden bahsetmektedir. Mahtût olan eserin girişinde Fatih Sultan Mehmed'in babası II. Murad (ö. 855/1451) zamanında yazıldığı kaydı düşülmüştür. Yazma nüshada fihrist oluşturulmuş ve 179 başlık görünmektedir. Eserin giriş kısmında Muhammed b. Melek: "Bu âciz kul Muhammed b. Abdillatîf b. Firişteh der ki" diyerek eseri kendisine nispet etmiş, devamında Osmanlı padişahlarından II. Murad için övgüler serdetmiştir.⁴¹

2. ŞERHU MESÂBÎHİ'S-SÜNNE VE HADİS ŞERH METODU

Eser, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne* ismiyle Muhammed b. Melek'e nispet edilmektedir.⁴² Muhakkik, giriş kısmında eseri tanıtırken müellifin kitabın isminden bahsetmediğini, tahkikte esas alınan nüshaların kapağında da buna dair bir bilgiye yer verilmediğini ifade etmektedir. Kendisine atıfta bulunan Molla Ali el-Kârî (ö. 1014/1605) *Mirkâtü'l-mefâtih*'de "İbnü'l-Melek dedi ki", "İbnü'l-Melek *Mesâbîh* şerhinde dedi ki" şeklinde bahsetmektedir. Muhammed b. Melek de kitabın mukaddimesinde "Bu zayıf (aciz) kul Muhammed b. Abdillatîf diyor ki" şeklinde eseri kendisine nispet etmektedir.⁴³ Yazar aynı yerde eserin yazma amacına ilişkin olarak *Mesâbîh* şerhlerinin bazılarının basit ve önemsiz, bazılarının da kısa olduğundan dolayı bazı kardeşlerin kendisinden kapsamlı bir şerh yazmasını istediklerini bunun üzerine eseri yazmaya niyetlendiğini açıklamaktadır.⁴⁴ Muhammed b. Melek'in bu şerhi altı cilt olarak ilk kez Nureddin Tâlib tahkikiyle neşredilmiştir.⁴⁵

2.1. ŞERHU MESÂBÎHİ'S-SÜNNE'NİN KAYNAKLARI

Muhammed b. Melek kendisinden önceki pek çok âlimden faydalanmıştır. Bazen قیل/denildi ki şeklinde herhangi bir isim zikretmeden alıntılar yaparken bazen de eser ya da âlim ismi zikrederek nakillerde bulunmuştur. İzahlarında kelimenin anlamlarına, Arap dilindeki farklı kullanımlarına, i'râb ve gramer gibi hususlarda nakillerde bulunarak ilgili hadisteki anlamını tespit etmeye çalışmıştır. Hadislerde zikredilen kelimelerin izahlarında erken dönem dil ve garîbü'l-hadis âlimlerinden istifade etmiştir. Muhammed b. Melek'in isimlerini zikrettiği âlimler arasında Sîbeveyhi (ö. 180/796),⁴⁶ Ebü'l-Hasen Ali b. Hamza b. Abdillâh el-Kisâî el-Kûfî (ö. 189/805),⁴⁷ Ebü Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 209/824),⁴⁸ el-Asmaî (ö. 216/831),⁴⁹ Ebü Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838),⁵⁰ el-Ezherî (ö. 370/980),⁵¹ el-Hattâbî (ö. 388/998),⁵² el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce)⁵³ ve İbnü'l-Hâcib Ebü Amr Cemâluddîn Osmân b. Ömer (ö. 646/1249)⁵⁴ bulunmaktadır.

38 Kâtip Çelebi, 41562/2020.

39 İbn Melek, *Zuhrü'l-âbidîn* (Manisa: Manisa İl Halk Kütüphanesi, Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, no. 45 Ak Ze 1382), 1b.

40 Babası Abdüllatîf'e nispet edilen eserin ismi *Bedrü'l-vâizîn ve zuhrü'l-âbidîn*'dir. Babasının bu eserinden farklı bir eseridir. Bk. Baktır, "İbn Melek", 20/176.

41 İbn Melek, *Bahrü'l-hikem* (Ankara: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, no. 06 Mil Yz B 941), 1b, 2a.

42 Ziriklî, *el-A'lâm*, 6/217. Eser bu isimle neşredilmiştir.

43 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, (Muhakkikin mukaddimesi), 1/14-15.

44 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, (Muhakkikin mukaddimesi), 1/15-16; (İbn Melek'in mukaddimesi), 1/3.

45 İbn Melek, Muhammed b. Abdüllatîf, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, (Katar: Dâru'n-nevâdir, 2012).

46 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 6/146-47.

47 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 5/351.

48 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 6/519-521.

49 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 2/106; 5/562; 6/521.

50 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 5/271.

51 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 6/23; 6/378.

52 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 5/549.

53 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 3/13, 93, 181; 4/44, 181, 408, 462; 5/8, 88, 455, 550; 6/307.

54 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 4/145.

Muhammed b. Melek bazı ayetlerin tefsirinde müfessirlerden faydalanmıştır. Mesela tâbiîn döneminin önemli müfessirlerinden Ebû Muhammed İsmâil b. Abdîrahmân b. Ebî Kerîme es-Süddî'den (ö. 127/745),⁵⁵ el-Ferrâ el-Begâvî'den (ö. 516/1122)⁵⁶ ve ez-Zemahşerî'den (ö. 538/1144)⁵⁷ nakilde bulunmuştur. Muhammed b. Melek zikredilen bu isimlerin dışında “tefsir ehli şöyle dedi”⁵⁸, “müfessirler dedi”⁵⁹ ifadesiyle isim zikretmeden görüşleri nakletmiştir.

Muhammed b. Melek bakımından temel hadis kaynaklarında nakledilen hadislerle yer verir. Bu kaynaklardan bazıları arasında şunlar zikredilebilir; İmâm Mâlik'in (ö.179/795): *el-Muvatta*'ı,⁶⁰ İmâm Şâfiî'nin (ö. 204/820) *el-Müsned*'i,⁶¹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin (ö. 204/820) *el-Müsned*'i,⁶² İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef*'i,⁶³ Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned*'i,⁶⁴ Muhammed b. İsmâil el-Buhârî'nin (ö. 256/870) *el-Câmiu's-sahîh*'i,⁶⁵ Müslim'in (ö. 261/875): *el-Müsnedü's-sahîh*'i,⁶⁶ İbn Mâce'nin (ö. 273/887) *es-Sünen*'i,⁶⁷ Ebû Dâvûd'un (ö. 275/889) *es-Sünen*'i,⁶⁸ et-Tirmizî'nin (ö. 279/892) *el-Câmiu's-sahîh (es-Sünen)*'i.⁶⁹ Bu kaynakların dışında Ebû Ya'la Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî el-Mevsilî'nin (ö. 307/919): *el-Müsned*'i,⁷⁰ Ebû Bekr Muhammed b. Hârûn er-Rûyânî'nin (ö. 307/919): *el-Müsned*'i,⁷¹ İbn Huzeyme'nin (ö. 311/924): *es-Sahîh*'i,⁷² İbn Hibbâb el-Büstî'nin (ö. 354/965): *el-Müsnedü's-sahîh*'i,⁷³ et-Taberânî'nin (ö. 360/971): *el-Mu'cemü'l-kebîr*'i,⁷⁴ el-Hâkim en-Nisâbüri'nin (ö. 405/1014): *el-Müstedrek*'i⁷⁵ de hadis kaynakları arasında yer almaktadır.

Muhammed b. Melek'in hadislerin yorumunda görüşlerine başvurduğu şârihler arasında el-Hattâbî (ö. 388/998),⁷⁶ Kâdî İyâz (ö. 544/1149),⁷⁷ Ebû Abdullah Fazlullah es-Samed et-Tûribişti (ö. 661/1263),⁷⁸ en-Nevevî (ö. 676/1277),⁷⁹ Muzhiruddîn Hüseyin b. Muhammed ez-Zeydânî (ö. 727/1327)⁸⁰ ve Ebû Muhammed Şerefüddîn Hüseyin b. Abdillâh b. Muhammed et-Tîbî (ö. 743/1343)⁸¹ gibi şârihler yer almaktadır.

Muhammed b. Melek, fikhî konularda da birçok âlimden faydalanmıştır. Fikhî hadislerin şerhinde görüşlerini aktardığı âlimler şunlardır: Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713)⁸², İbrâhîm en-Nehâî (ö. 96/714)⁸³, Şa'bi (ö.

- 55 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 5/515.
56 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 6/104, 111.
57 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/435.
58 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 5/558.
59 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 4/235.
60 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/363, 389, 430; 4/42; 5/414.
61 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/363, 469.
62 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/173, 363, 419; 3/463; 4/42; 6/52.
63 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/358, 419, 430; 2/191; 3/128, 463; 4/42; 5/445; 6/27.
64 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/85, 86, 173, 358, 363, 389, 408, 419, 430; 2/191, 335, 436, 485; 3/112, 128, 463; 4/42; 5/225, 414, 445; 6/27, 52, 143.
65 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/86, 363, 389, 419; 2/485; 3/112, 128, 463; 4/42; 5/414; 6/52.
66 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/85, 363, 389, 419; 2/485; 3/112, 128, 463; 4/42; 5/327, 414; 6/52.
67 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/363; 2/485; 3/128; 5/445; 6/52.
68 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/67, 80, 173, 419; 2/335, 436; 4/42; 5/225; 6/27.
69 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/29, 173, 358, 363, 441; 2/485, 492; 3/128; 4/42, 549; 5/225; 6/27, 52.
70 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, I, 363, 419; II, 485; III, 128, 463; IV, 42, 542; V, 225, 414; VI, 27.
71 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, I, 173, 419; II, 436; VI, 52.
72 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, I, 85, 389; V, 445.
73 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, I, 85, 173, 363, 419, 469; II, 492; III, 112, 128, 463; IV, 42, 586; V, 225, 327, 445; VI, 27, 52, 201.
74 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, I, 85, 173, 358, 408; II, 335, 436; III, 463; IV, 42; V, 225, 445; VI, 27, 52.
75 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, I, 119, 358, 419; III, 463; IV, 42; V, 225; VI, 201.
76 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 2/510, 554; 3/30, 165, 181, 253, 336, 507; 4/148, 212, 219, 228, 459; 5/11, 40, 158, 318, 507, 510-11, 513, 531, 549, 558; 6/252, 405.
77 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 2/435; 4/304; 6/144.
78 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 5/191; 6/296, 315, 453, 488.
79 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 2/180; 3/121; 5/174, 183; 6/340-41.
80 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 2/283; 3/340.
81 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 4/67; 5/523.
82 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 3/317.
83 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 2/137, 521; 3/504; 4/93, 510.

104/722)⁸⁴, Tâvûs b. Keysân (ö. 106/725)⁸⁵, Hasan-ı Basrî (ö. 110/729)⁸⁶, Katâde b. Diâme (ö. 117/735)⁸⁷, İmam Ebû Hanîfe (ö. 150/767)⁸⁸, Evzâî (ö. 157/774)⁸⁹, Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778)⁹⁰, İmam Mâlik (ö. 179/795)⁹¹, İmam Ebû Yûsuf (ö. 182/798)⁹², İmam Muhammed eş-Şeybânî (ö. 189/805)⁹³, İmam Şafîî (ö. 204/820)⁹⁴, İshâk b. Râhuye (ö. 238/853)⁹⁵, Ebû Sevr (ö. 240/854)⁹⁶, İmam Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)⁹⁷, Dâvûd ez-Zâhirî (ö. 270/884).⁹⁸ Muhammed b. Melek bu âlimlerin dışında birkaç yerde Ebû Ca'fer et-Tahâvî'ye (ö. 321/933)⁹⁹, bir yerde Tâhir b. Ahmed Buhârî'nin (ö. 542/1147) *Hulâsatü'l-fetâvâ* adlı eserine¹⁰⁰, bir yerde de Ebû'l-Berakât Hâfîzüddîn en-Nesefî'ye (ö. 710/1310)¹⁰¹ atıfta bulunmuştur.

2.2. ŞERHU MESÂBÎHU'S-SÜNNE'NİN ŞERH METODU

Bir hadis terimi olarak şerh kavramı “bir hadisin veya bir hadis kitabında yer alan rivâyetlerin kelime ve kavramlarını açıklamak, anlaşılması zor yerlerini izah etmek, i'rabını belirtmek, hadisten çıkan hükümlere yer vermek” gibi anlamlarda kullanılmaktadır.¹⁰² Metnin doğru anlaşılması için şerh çalışmalarında kelime tahlilleri önemli bir yere sahiptir. Dolayısıyla metinlerin dilsel tahlillerinde lûgat, belâgat, nahiv ilimleri öne çıkarken, muhteva analizinde de hadis, fıkıh, tefsir, kelimeler gibi birçok ilimden faydalanılması gerekmektedir.

Muhammed b. Melek Begavî'nin *Mesâbîhi's-sünne* eserinde geçen 4931 hadisin tamamını şerh etmiştir.¹⁰³ Bazı hadisleri detaylı izah etse de eserin son bölümlerinde oldukça kısa sayılabilecek açıklamalarla hadisleri şerh etmiştir. Şerhte hadisler öncelikle dilsel tahlillerle izah edilmektedir. Bu bağlamda kelimelerin manaları, müfred-cemileri, kelime kökenleri, i'rab tahlilleri¹⁰⁴ gibi unsurlar ön plana çıkmaktadır. Muhammed b. Melek'in özellikle okunması zor olan ya da ihtimaller taşıyan kelimelerin nasıl okunacağını izah etmiş olması, şerhin dilsel anlamda önemini gösteren bir unsurdur. Kelimelerin hadiste taşıdığı anlamlar ise hadisin izahında kelime veya cümle grupları halinde izah edilmektedir.

Bölüm başlıklarının altında yer alan bâb başlıklarıyla ilgili bazen kısa izahlar yapılsa da geneli hakkında açıklama yapılmamıştır. Hadisin sahâbî râvisi zikredilmiş ancak haklarında çok az bilgi verilmiştir. Bunun dışında râvilerin karıştırılma ihtimalinin bulunduğu isimlerde daha detaylı açıklamalar yapılmıştır. Hadisin isnâdında yer alan bazı râvilere ilişkin bilgiler, genelde hadisin sıhhatine ilişkin Begavî'nin hadislerin so-

84 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 4/317.

85 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 2/37; 3/504.

86 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 1/296; 2/162.

87 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 5/497.

88 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 1/38, 131, 243-45, 247, 275, 281, 301, 340, 344, 345-46, 363-64, 2/24, 27, 69, 77, 148, 191, 215, 227, 253, 261, 272, 280, 345; 3/50, 240, 279, 283, 317, 330, 336, 346, 347, 361-376; 4/31, 33, 38, 95, 136, 157, 203, 205, 208, 226, 228, 510, 522.

89 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 2/521; 4/228, 448.

90 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 1/403, 489; 2/116, 279; 3/336.

91 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 1/281, 301, 340, 390, 403, 454, 496; 2/77, 116, 190, 191, 261, 281, 345, 412, 427, 429, 508, 521, 525; 3/50, 251, 252, 279, 283, 317, 361-76, 504; 4/31, 33, 53, 54, 89, 95, 182, 205, 216, 226, 228, 276, 284, 448, 522.

92 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 1/340, 363-64; 2/116, 162, 284, 414, 423, 433; 4/204.

93 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 1/340, 363-64; 2/162, 284, 414, 423; 4/204.

94 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 1/248, 273, 275, 280, 281, 301, 340, 344, 345-46, 363-64, 369, 371, 512; 2/13, 73, 116, 142, 184, 162, 351, 354, 358, 412, 414, 423, 425, 525-26, 531-32, 566; 3/50, 247, 252, 279, 283, 297, 318, 330, 335, 345, 347, 349-52, 361, 376, 504; 4/31, 33, 38, 54, 89, 95, 136, 175, 182, 203, 204, 205, 207, 218, 226, 448, 483, 490, 510.

95 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 1/403; 2/126, 269; 3/317, 504; 4/205, 228.

96 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 2/93.

97 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 1/281, 403, 489, 496; 2/116, 349, 499, 508, 516, 525, 526; 3/240, 279, 283, 317, 347, 330, 504; 4/148, 226, 448, 510.

98 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 1/504.

99 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 1/461; 3/252; 4/148;

100 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 5/452.

101 İbn Melek, *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*, 1/282.

102 Efendioğlu, “Şerh”, 38/559-560.

103 Eserin baskısına göre de *Mesâbîhi's-sünne*'deki hadis sayısı 4931'dir.

104 İbn Melek hemen her hadiste bol miktarda i'raba yönelik olarak; hal, bedel, sıfat, temyîz, mefûl, fâil, atf, haber, mübteda, zarf vs. türünden daha çok medrese geleneğinde kullanılan açıklamalar yapmaktadır.

nuna garîb, mürsel gibi kayıt düştüğü rivâyetlerde kendini göstermektedir. Yani Muhammed b. Melek Begavî'nin bu kayıtlarının yer aldığı yerlerde izahlar getirmiştir. Özellikle râvilerle dair yer yer verilen detaylı bilgiler Muhammed b. Melek'in cerh-ta'dîl kaynaklarından istifade ettiği izlenimini vermektedir.

Muhammed b. Melek'in hadis metinlerini kelime veya cümle halinde izah etmesi, kastedilen mananın açıklanması bakımından önemlidir. Nitekim bu bağlamda hadisin maksadına ilişkin bilgilerin verilmiş olması, sebep veya hikmetlerin açıklanması ve hadisten birtakım faydaların çıkarılması hadislerin önemli açılardan şerh edildiğini göstermektedir.

2.2.1. RÂVİ İLE İLGİLİ BİLGİLER VERMESİ

Begavî, *Mesâbihu's-sünne* adlı eserinde hadis tarihinde bir ilk olarak isnadları hazfetmiştir. O eserin mukaddimesinde bu hususu şöyle dile getirmiştir: “Hadis İmamlarının eserlerindeki nakillerine güvenerek ve uzatmamak amacıyla hadislerin senedlerini terk ettim. Bazen herhangi bir şekilde zaruret olması halinde sahâbî râvisini zikrettim.”¹⁰⁵ Muhammed b. Melek bir şârih olarak Begavî'nin tasnif metoduna uyarak sadece sahâbe tabakasındaki râvileri zikretmiş yer yer haklarında bilgiler aktarmıştır. Mesela sadece “Sa'd'dan nakledildiği” belirtilen bir hadiste bu kişinin Sa'd b. Ebî Vakkâs olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁶ Yine başka bir hadiste de karıştırılma ihtimali olabilecek Hanzala'nın kim olduğunu izah etmektedir. Râvi Hanzala el-Üseydî'nin meleklerin yıkadığı Hanzala b. Âmir olmadığını, onun Hz. Peygamber'in kâtibi Hanzala b. er-Rubey' olduğunu açıklamaktadır.¹⁰⁷ Ümmü Habîbe'nin naklettiği bir rivâyette de onun hakkında bilgi vermektedir. Onun Muâviye b. Ebî Süfyân'ın kardeşi ve Hz. Peygamber'in eşi olduğunu nakletmektedir.¹⁰⁸

Muhammed b. Melek bazen de râvi hakkında daha detaylı bilgi nakletmektedir. Mesela hadis nakleden Mevlâ Âbî'l-Lahm Umeyr'den bahsederken, “Umeyr'in sahâbenin önde gelenlerinden ve büyüklerinden olduğunu, onun Huneyn savaşında şehit olduğunu belirtmektedir.”¹⁰⁹

Zikredilen örneklerde olduğu gibi başka örneklerde de benzer bilgiler nakleden Muhammed b. Melek'in özellikle sahâbî râvilerinin karışmamasına önem verdiği söylenebilir.

2.2.2. RÂVİDEN KAYNAKLI SIHHAT AÇIKLAMALARI

Muhammed b. Melek bazı hadislerin sıhhatiyle alakalı doğrudan râvilerden kaynaklanan problemlere dikkat çekmektedir. Râvi ile alakalı soruna işaret ederek hadisin sıhhatine yönelik izahlar yapmaktadır. Mesela “Rabbimi en güzel surette gördüm...” şeklinde nakledilen hadisin izahında Muhammed b. Melek, görmekten maksadın Allah'ın kendisine olan lütuf ve ikramları bakımından en güzel suret ve sıfatla görmesi olduğunu belirttikten sonra bu hadisin mürsel olduğunu belirtmektedir. Çünkü hadis Abdurrahman b. Âiş>Mâlik b. Âmir>Muâz b. Cebel tarîkiyle nakledilmiş. Oysa Abdurrahman b. Âiş Hz. Peygamber'den hadis işitmemiştir.¹¹⁰

Başka bir örnekte, Hz. Peygamber'in mescide girdiğinde salavât getirip “Rabbim günahımı bağışla bana rahmetinin kapılarını aç. Çıktığında da Rabbim günahımı bağışla ve bana lütfunun kapılarını aç” şeklinde dua ettiğini bildiren hadisin izahında Muhammed b. Melek, Begavî'nin muttasıl değildir değerlendirmesini izah etmektedir. Hadisi nakleden Fâtıma bint. Hüseyin b. Ali hadisi dedesinden nakletmektedir. Oysa o dedesini görmemiştir.¹¹¹

Diğer bir örnekte de “Selam kelamdan öncedir” hadisinde Begavî münker kaydını düşmüştür. Muhammed b. Melek bunu şöyle izah etmiştir: Hadisin medârı Anbes b. Abdurrahmân'dır. O da çok zayıf bir râvidir. O, hadisi Muhammed b. Zâdân'dan nakletmiştir ki kendisine münkeru'l-hadis denilmiştir.¹¹²

105 Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd, *Mesâbihu's-sünne*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1998), 1/5.

106 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 2/46.

107 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 3/90.

108 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 2/133.

109 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 2/287.

110 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/437.

111 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/443.

112 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 5/165.

Yukarıda zikredilen örneklerde görüleceği üzere Muhammed b. Melek hadisin râvisiyle ilgili olarak gerek râvinin hadisi işitip işitmemesi gerek cerh ta 'dîl bakımından durumuna yönelik izahlar getirerek hadisin sıhhatine ilişkin önemli bilgiler vermektedir.

2.2.3. KELİME VE CÜMLE TAHLİLLERİ

Hadis metinlerinin doğru anlaşılması için öncelikle kelimelerin tahlili gereklidir. Bir şârihin kelime tahlili yaparken üzerinde durduğu kelimenin sözlük anlamı, farklı kullanımları ve hadisteki manasıyla bağlantı kurması önemli bir durumdur. Nitekim bu izahlarda birçok ilmi çalışmalardan faydalanılması gerekmektedir. Mesela nahiv, belâgat, garîbü'l-hadis gibi alanlardaki çalışmalar bu izahlarda önemli bir yere sahiptir.

Muhammed b. Melek, hadislerde geçen kelimeye ilişkin olarak zikredilen kelimenin müfredi-cemisi¹¹³, dildeki asıl anlamı¹¹⁴, türü¹¹⁵ ve i'râbı¹¹⁶ gibi konulardaki izahları hemen her hadiste yapmaktadır. Bu bağlamda Muhammed b. Melek'in kelimelere getirdiği izahlar sadece lügat, nahiv yönüyle kalmamış belâgat açısından da öne çıkmıştır. Nitekim hadislerde geçen mecaz, kinaye, temsîl, teşbîh gibi belâgat ilmini ilgilendiren konularda doyurucu izahlar yapması şerhi öne çıkaran özelliklerin başında gelmektedir. Mesela bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “*Muhakkak ki Âdemoğlunun kalpleri Rahmân'ın parmaklarından iki parmağı arasındadır. Onların hepsi tek bir kalp gibidir. Allah onlar hakkında dilediği şekilde tasarrufta bulunur...*”¹¹⁷ Muhammed b. Melek bu hadisin izahında “*Rahmân'ın parmaklarından iki parmağı arasındadır*” sözünü mecaze hamlederek bununla kalplerin evrilip çevrilmesinin Allah'ın kudretinde kolay bir iş olmasının kastedildiğini belirtmektedir.¹¹⁸

Diğer bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “*Ramazân ayı girdiğinde semanın kapıları açılır.*”¹¹⁹ Diğer bir rivâyette de “*Cennetin kapıları açılır, cehennem kapıları kapanır ve şeytanlar zincirlenir*”¹²⁰ buyrulur. Zikredilen ilk hadisin metninde kullanılan “*فتح أبوابها / semanın kapılarının açılması*” ifadesi Muhammed b. Melek tarafından rahmet ve mağrifetin inmesinden kinaye olduğu, diğer rivâyette zikredilen “*وغلقت أبواب جهنم / cehennem kapılarının kapanması*” ifadesi de oruçlu kimsenin büyük günah işlemediği sürece küçük günahlarına orucun kefareti olmasından kinaye olduğu açıklanmıştır. Muhammed b. Melek, “*Şeytanların zincirlenmesi*” ifadesinin ise şeytanların nefislere vesvese vermektен menedilmesinden kinaye olduğunu ifade etmektedir.¹²¹

Muhammed b. Melek hadislerdeki temsîli anlatıma da dikkat çekmektedir. Mesela Hz. Peygamber'in “*...Bir adam ki cennet ehlinin amelini işler ta ki onunla arasında bir zira'/arşın mesafe kalır; derken ana karnındaki yazı onu geçer de cehennem ehlinin amellerini işlemeye başlar ve cehenneme girer...*”¹²² ha-

113 Mesela bk. İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/21, 22, 70, 77, 80, 105, 156, 157, 163, 182, 191, 198, 204, 215, 218; 2/270, 290, 323, 404, 434, 507; 3/7, 9, 18, 57, 93, 129, 163, 164, 178, 190, 202, 207, 235, 238, 249, 287, 290; 4/452, 463, 475, 494, 503, 505, 525, 529, 552, 556, 572, 605, 606; 5/29, 34, 43-4, 51, 56, 63, 70, 79, 81, 108, 154, 159, 163, 197, 229, 231, 261; 6/206-7, 216, 221-2, 233-4, 236, 249, 257, 266, 280, 295, 313-4, 321-2, 333, 427, 468, 496, 516, 521, 527.

114 Mesela bk. İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/49, 120; 3/208; 4/59, 66; 5/79, 467; 6/232, 379, 462.

115 Mesela bk. İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/21; 4/358.

116 Mesela bk. İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/26, 27, 28, 32, 33, 39, 41, 43, 46, 54, 55, 57, 63, 70, 82, 84, 88, 98, 146, 167, 184, 190, 201, 202, 222, 229, 408, 415, 422, 442, 471, 513; 2/6, 7, 9, 10, 16, 18, 36, 48, 49, 109, 110, 114, 120, 124, 155, 172, 318, 320, 396, 441, 451, 495, 547-8, 549; 3/27, 68, 97, 159, 164, 173, 194, 207, 238, 287, 307, 354, 359, 360, 364, 366, 374; 4/26, 66, 67, 93, 99, 112, 125, 140, 186, 207, 221-22, 244, 305, 310, 344, 392, 409, 414, 446, 462, 466, 494, 540, 552, 554, 557, 584, 597; 5/13, 32, 36, 46, 73, 108, 154, 159, 249-50, 275, 304, 312, 482, 522, 541, 6/9, 10, 18, 43, 56, 69, 79, 83, 85, 107, 117, 127, 135, 155, 166, 200, 205, 208, 233, 238, 247-49, 251, 293, 303, 331, 411, 442, 462, 473, 505, 517, 524.

117 Müslim, “Kader”, 17.

118 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/108. Mecaza ilişkin diğer bazı örnekler için bk. İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/406; 2/167, 176; 3/139, 199; 4/316, 401, 6/6, 319.

119 Buhârî, “Savm”, 5.

120 Buhârî, “Savm”, 5; “Bed'ül-halk”, 11; Müslim, “Sıyâm”, 1.

121 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 2/503. Kinayeye ilişkin diğer bazı örnekler için bk. İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/107, 157, 169, 173, 179, 228, 293, 437; 2/260-261, 323, 444, 457, 461, 520, 559; 3/29, 81, 180; 4/32, 122, 252, 329, 382, 541; 5/13; 6/34, 88, 91, 96, 162, 173, 174, 216, 218, 296, 315.

122 Buhârî, “Ehâdisü'l-enbiyâ”, 1; “Kader”, 1, “Tevhid”, 28; Müslim, “Kader”, 1.

disinde zikredilen “onunla arasında bir zira‘/arşın kalır” ifadesinin hakiki anlamda olmadığını düşünen Muhammed b. Melek, bir zira‘/arşın ifadesinin temsîlî anlatım olduğunu belirterek “iyice yaklaşır” anlamında olduğunu vurgulamaktadır.¹²³

2.2.4. HADİSTEKİ KASTEDİLEN MANAYI AÇIKLAMASI

Hadislerde zikredilen mananın Hz. Peygamber'in muradıyla örtüşecek şekilde anlaşılması son derece önemlidir. Muhammed b. Melek hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasına yönelik izahlarında sık olarak أي / yani, المراد / hadiste kastedilen şudur ve يعنى / anlamına geliyor tabirlerini kullanmaktadır.

Muhammed b. Melek, hadislerdeki manaların doğru anlaşılması için izahlar getirmektedir. Mesela “Allah yarattıklarını karanlık içinde yarattı sonra onları nurundan serpti/verdi. Bu nur kime isabet ettiyse doğru yolu buldu kime de etmediyse sapıtı. Bunun için diyorum ki kalem Allah'ın ilminde kurumuştur (yani hüküm kesinleşti)”¹²⁴ hadisinde mahlûkatın insanlar ve cinler olduğunu belirttikten sonra karanlıktan maksadın şehvetlere karşı meyil, gayb âleminin sırları hakkında gaflete düşme olduğunu belirtir. Buradaki nurdan maksadın da îmân, tâat ve şeriatın kabulüne tevfiik olduğunu belirtir.¹²⁵

Bazı hadislerde zâhirî anlam ile bâtinî anlam arasında tercihlerde bulunmuştur. Mesela “Kul ile küfür arasındaki fark namazdır”¹²⁶ hadisinin izahında buradaki muhatabın namazı inatla terk edenler olduğunu ifade etmiştir. Ancak bazı âlimlerin vaîd kabilinden değerlendirdiğini de belirtir. Hadisin devamında Abdullah b. Şekik'in şu sözüne yer verir. “Allah Resûlü'nün ashâbı namaz dışında terki halinde küfür sayılabilecek başka bir şeyi görmüyorlardı.”¹²⁷ Yine bu bağlamda “Kim dünyada şöhret elbisesini giyerse Allah ona kıyâmet gününde zillet elbisesi giydirebilir”¹²⁸ hadisinde Muhammed b. Melek, buradaki maksadın övünmek, fakirlere karşı kibirlenme, kalp kırma, insanlar arasında kendini büyük görme gibi fiiller olduğunu belirtir. Allah'ın kıyâmet gününde zillet elbisesi giydirmesinin kinaye olduğunu belirtir.¹²⁹

Muhammed b. Melek, bazen de hadiste zikredilen kısa bir ifadeyi detaylandırarak izah etmektedir. Mesela İhlâs Sûresi'nin Kur'ân'ın üçte birine denk tutulmasıyla¹³⁰ ilgili rivâyetin şerhinde bunun muhteva itibariyle olduğunu belirten Muhammed b. Melek esas itibariyle üç ana konunun bulunduğunu ilkinin Allah'ın bilgisi, onu birlemek, onu yüceltmek; ikincisinin şer'î ahkâm; üçüncüsünün de ahlakı güzelleştirmek ve nefisleri tezkiye etmek olduğunu ihlâs suresinin ilkini kapsadığını böylece üçte birine denk olduğunu belirtir.¹³¹

Yukarıda zikredilen örneklerden anlaşılacağı üzere Muhammed b. Melek'in hadisteki maksadın/muradın anlaşılmasına yönelik yaptığı açıklamalar hadislerin doğru anlaşılması adına son derece önem taşımaktadır.

2.2.5. AYETLERDEN FAYDALANMASI

Muhammed b. Melek bazı hadislerin izahında konuyla ilgili âyetlerden istifade ederek hadisteki manayı teyit etmiştir. Mesela bir hadiste Hz. Peygamber “Allah'ın hataları silmeye ve dereceleri yükseltmeye vesile kıldığı şeyleri size bildireyim mi?” buyurur. Ashâb “Evet! Ey Allah'ın Resûlü, söyleyin” der. Bunun üzerine Hz. Peygamber şunları zikretti: “Zahmetine rağmen abdesti tam almak, mescide giderken adımları artırmak ve (bir namazdan sonra diğer) namazı beklemek. İşte bu ribâttır, işte bu ribâttır, işte bu ribâttır”.¹³² Bu hadisin şerhinde Muhammed b. Melek ribât kelimesini açıklarken “Ey îmân edenler! Sabredin, karar-

123 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/100.

124 Tirmizî, “İmân”, 17.

125 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/121.

126 Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 15; Tirmizî, “İmân”, 9.

127 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/360, 362.

128 İbn Mâce, “Libâs”, 24.

129 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 5/24.

130 Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 45; Tirmizî, “Fezâilü'l-Kur'ân”, 11.

131 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 3/26.

132 Müslim, “Tahâre” 41; Tirmizî, “Tahâre”, 39; Nesâî, “Tahâre”, 106.

lılıkla yarışın, düşmana karşı hazırlıklı olun (birbirinize dayanıp bağlanın)...¹³³ âyetini zikrederek ribâtın cihad olduğunu ancak burada sevabının cihad gibi olmasının kastedildiğini belirtir.¹³⁴

“Şüphesiz ki din kolaylıktır. Kim kendini zorlarsa din ona galip gelir. O halde istikamet üzere gidin ve i'tidalli olun. O zaman size müjdeler olsun. Günün başlangıcından, sonundan bir miktar da geceden faydalanınız”¹³⁵ hadisinin şerhinde Allah'ın din konusunda kişiye zor gelen şeylerle mükellef kılmadığına işaret ederek “...O size din konusunda hiçbir güçlük yükledi...”¹³⁶ ve “...Allah sizin için kolaylık istiyor güçlük istemiyor...”¹³⁷ âyetlerini delil olarak zikrederek hadisi şerh etmektedir.¹³⁸

2.2.6. HADİSLERDEN FAYDALANMASI

Muhammed b. Melek hadisleri şerh ederken hadislerden de istifade etmiştir. Mesela, “İmân yetmiş küsur şubedir; en üstünü ‘Allah’tan başka ilah yoktur’ sözünü kabul etmek ve en aşağısı da ‘insanlara sıkıntı veren şeyleri yoldan kaldırmaktır’. Hayâ da imandan bir şubedir”¹³⁹ hadisini şerh ederken konuyla ilgili olarak Hz. Peygamber’in “Bir adam yolda yürürken önünde dikenli bir dal görse onu kaldırırsa, Allah bu davranışından dolayı ondan razı olur”¹⁴⁰ hadisini zikreder.¹⁴¹

Muhammed b. Melek, “Evimle minberim arası cennet bahçelerinden bir bahçedir. Minberim havuzum üzerindedir”¹⁴² hadisini şerh ederken öncelikle manayı burada ibadetle meşgul olmanın cennet bahçelerinden birine götüreceği şeklinde açıklamış ve bu görüşüne destek olarak “Cennet kılıçların gölgesi altındadır”¹⁴³ hadisini zikretmiştir. Bu hadiste kastedilen mana da cihadın kişiyi cennete götürmesidir.¹⁴⁴

Muhammed b. Melek, “Ânî ölüm hüznün başlangıcıdır” hadisini şerh ederken bu hadiste *أسف*/hüzün kelimesi ile kastedilen mananın Allah'ın gazabı olduğunu belirtir. Hadisin manasını açıklarken bu hadisteki durumun kâfirler için olduğunu belirtir. Devamla konuyla ilgili Hz. Peygamber’in “Ânî ölüm mü'min için rahmet, kâfir için hüznün başlangıcıdır” hadisini zikrederek ilk hadisin genel olan manasını ikinci hadisteki ifadeden hareketle kâfirlere hamletmiş mü'min için ise durumun farklılığını ikinci zikrettiği hadisle vurgulamıştır.¹⁴⁵ Zikredilen örneklerde görüleceği üzere Muhammed b. Melek doğrudan hadisin manasıyla ilgili diğer rivayetleri hadisteki anlamı pekiştirmektedir.

2.2.7. BİRBİRİYLE İHTİLAFLI GÖRÜNEN RİVÂYETLERE YAKLAŞIMI

Hadisler arasında zâhiren ihtilaflı olduğu anlaşılan rivâyetler hadis ilimleri içerisinde muhtelifu'l-hadîs ilminin konusudur. Hemen her şârihin bu konudaki rivâyetlerin üzerinde önemle durduğu söylenebilir. Muhammed b. Melek de bu konuda rivâyetler arasını genellikle cem ve te'lif metoduyla çözüme kavuşturma yoluna gitmiştir. Fakat bazen de nesh metoduyla konuya açıklık getirmiştir. Mesela Hz. Ömer'den gelen

133 Âl-i İmrân, 3/200.

134 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/228.

135 Buhârî, “İmân”, 29.

136 el-Hacc, 22/78.

137 el-Bakara, 2/185.

138 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 2/173. İbn Melek'in hadislerin izahında âyetlerden faydalandığı diğer örnekler için bk. İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/22, 71, 73, 76, 82, 86, 97, 98, 110, 140, 161, 163, 168, 185, 202, 226, 297, 301, 356, 402, 417, 424, 441; 2/28, 41, 59, 168, 179, 290, 306, 335, 381, 455, 459, 473, 476, 481, 505; 3/33, 94, 95, 123, 131-132, 312, 366; 4/24, 37, 69, 97, 110, 127, 186, 188, 195, 249, 287, 304, 308, 322, 423, 437, 525, 590; 5/94, 116, 135, 137, 335, 414, 438, 457, 469-470, 488, 559, 594; 6/37, 97, 101, 149, 160, 195, 198, 200, 235, 240, 253, 297, 372, 429, 449, 475, 504.

139 Müslim, “İmân”, 58. Ayrıca bk. Tirmizî, “İmân”, 6; Ebû Dâvûd, “Sünnet”, 15; Nesâî, “İmân”, 16.

140 Buhârî, “Mezâlim”, 28.

141 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/29.

142 Buhârî, “Fazlü's-salât fi mescidi'l-Mekke ve'l-Medîne”, 5, “Fezâilü'l-Medîne”, 11; Müslim, “Hacc”, 502.

143 Buhârî, “Cihâd”, 22; Müslim, “Cihâd”, 20.

144 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/419.

145 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 2/335. İbn Melek'in hadisleri şerh ederken başka hadislerden faydalandığı diğer örnekler için bk. İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/67, 80, 85, 86, 163, 173, 242, 358, 408, 430, 441, 469, 2/335, 356, 405, 436, 485; 3/128, 280; 4/539, 542, 549, 586; 5/327, 414, 445; 6/52, 143, 201, 287, 391, 402.

“Hz. Peygamber beni ayakta bevl ederken gördü ve beni bundan sakındırdı”¹⁴⁶ hadisinde Muhammed b. Melek, bu yasağın uzaktaki insanların avreti görebileceği endişesi ile idrarın sıçrama durumundan dolayı olduğunu belirterek nehyin tenzîhî olduğunu açıklamaktadır. Bu rivâyetin akabinde Hz. Peygamber’in ayakta bevl ettiği ile ilgili hadisi¹⁴⁷ zikretmiş ve buradaki tenâkuzu açıklamıştır. Hz. Peygamber’in fiilinin özre binâen olduğunu belirterek onun oturacak yer bulamadığından böyle yaptığını ifade etmiştir.¹⁴⁸ Burada Muhammed b. Melek’in iki hadis arasındaki tenâkuzu cem ve te’lif metotlarından biri olan tahsis yoluyla çözdüğü görülmektedir. Birinci hadisteki yasağın mutlak anlamda geldiği, ikinci hadisin ise Hz. Peygamber’in özre binâen böyle yaptığı gerekçesiyle ilk hadisi tahsis ettiği kanaatindedir.

Muhammed b. Melek bazı hadislerde nesih yolunu da tercih etmiştir. Mesela Vâil b. Hucr’dan nakledildiğine göre o şöyle demiştir: Ben Resûlullah’ı secde ettiğinde dizlerini, ellerinden önce koyarken gördüm. Secdeden kalktığına ise ellerini dizlerinden önce kaldırırır.”¹⁴⁹ Muhammed b. Melek bu rivâyetin İmam Şâfiî’nin amel ettiği hadis olduğunu belirtir. Devamında zikrettiği Ebû Hüreyre’den gelen hadiste ise şöyle buyrulur: “Sizden biri secde ettiğinde deve çöküşü gibi çökmesin. Ellerini dizlerinden önce koysun.”¹⁵⁰ Muhammed b. Melek, Ebû Hanîfe’nin delilinin bu hadis olduğunu zikrettikten sonra Vâil b. Hucr’dan gelen rivâyetin bundan daha sağlam olduğunu belirtmektedir. Âlimlerin ekseriyeti Ebû Hüreyre’den gelen hadisle amel etmemişlerdir. Ayrıca bu hadisin mensûh olduğunu söyleyenler de vardır. Ebû Hüreyre’nin naklettiği hadisi nesh eden rivâyet ise Mus’ab b. Sa’d’ın babası Sa’d b. Ebî Vakkâs’dan nakledilen “Biz ellerimizi dizlerimizden önce koyardık. Daha sonra önce dizlerimizi koymakla emreolunduk”¹⁵¹ hadisidir. Burada Muhammed b. Melek’in konuyla ilgili hadisleri nakledip son olarak zikredilen hadisin öncekini neshettiği görüşüyle ihtilâfı giderdiği anlaşılmaktadır.¹⁵²

2.2.8. FIKHÎ RİVÂYETLERDEKİ YAKLAŞIMI

Muhammed b. Melek fikhî hadisleri şerh ederken iki farklı yöntem takip etmiştir. Birincisine göre rivâyetin kelime izahları sonrası sahâbe, tâbiîn ve mezhep imamlarının görüşlerini nakletmek suretiyle şerh, ikincisi de kelime izahları sonrası herhangi bir görüşe temas etmeksizin hadisten hüküm çıkarması şeklinde olmuştur. Burada genellikle “bu hadis şuna delâlet etmektedir” şeklinde atıflarla hadisten hüküm çıkarmıştır. Muhammed b. Melek mezheplerden özellikle de Hanefî ve Şâfiî mezhebinin görüşlerine ağırlık vermiş, diğerlerinin görüşüne ise nispeten daha az yer vermiştir. Muhammed b. Melek’in fikhî hadisleri şerh ederken mezhebî taassubiyetten uzak durduğu belirtilmelidir. İzahlarında diğer mezheplerin farklı görüşlerine de temas ederek mutedil bir çizgiyi takip etmiştir. Burada mezheplerin farklı görüşlerini aktarırken herhangi bir tenkitte bulunmaması mezheplere karşı saygın tutumunun bir göstergesi olarak okunabilir. Örneğin; Ebû Mes’ûd el-Ensârî’den nakledilen “Allah’ın kitabını en iyi okuyan imamlık yapsın. Kıraatte eşitseler sünneti en iyi bilen imamlık yapsın. Eğer bunda da eşitseler hicret eden yapsın. Eğer bunda da eşitseler yaşça büyük olan imamlık yapsın.”¹⁵³ hadisinin şerhinde Muhammed b. Melek öncelikle Süfyân es-Sevrî, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Yûsuf’un namazda kıraatin bilmekten evlâ olduğu görüşünde olduklarını aktarır. Hanefî diğer iki İmam kendisine yetecek kadar kıraate sahipse bilen kişi evladır der. Çünkü namazda bilmeye/fıkha daha çok ihtiyaç vardır. İmam Mâlik ve Şâfiî ise kendi zamanlarında kıraati iyi olanların aynı zamanda âlim olduğunu söylediklerini nakleder. Muhammed b. Melek bu cümle sonunda ancak günümüzde durum böyle değil demektedir.¹⁵⁴

146 Tirmizî, “Tahâret,” 8.

147 Buhârî, “Vudû’”, 64; Müslim, “Tahâret”, 73.

148 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/264.

149 Ebû Dâvûd, “Salât”, 140.

150 Ebû Dâvûd, “Salât”, 140.

151 İbn Hüzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk en-Nisâbüri, *Sahîhu İbn Hüzeyme*, (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts), 1/319.

152 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 2/19-20. Konuyla ilgili başka örnekler için bk. İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/264; 3/213, 313; 4/506, 585, 588, 593; 5/27, 59, 171; 6/62, 108, 210, 267, 285, 288, 321, 364.

153 Müslim, “Mesâcid”, 290.

154 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 2/116.

Muhammed b. Melek'in herhangi bir görüş nakletmeden hüküm çıkardığı hadislerde genellikle kendi mezhebinin (Hanefî) çizgisinde durduğu anlaşılmaktadır. Mesela Muhammed b. Melek'in mezhep imamlarının görüşlerine değinmeden hüküm çıkardığı hadisler incelendiğinde daha belirgin olarak Hanefî çizgide durduğu görülmektedir. Mesela "...Kim uyursa abdest alsın"¹⁵⁵ hadisinde uyumanın uzanarak uyuma olduğunu ifade ederek makatın üzerine oturmak suretiyle uyumanın abdesti bozmayacağını belirtmektedir. Burada Muhammed b. Melek herhangi bir görüş zikretmeden Hanefî mezhebinin görüşünü nakletmektedir. Ayrıca devamında İbn Abbâs'dan gelen "Abdest uzanarak uyuyan kişiye gerekir. Çünkü o uzandığında mafsalları gevşemiş olur"¹⁵⁶ hadisiyle de görüşünü teyit etmektedir.¹⁵⁷

Muhammed b. Melek pek çok örnekte de hadisin lafzından hareketle hükümler çıkarmıştır. Mesela, Osmân b. Mazûn vefat ettiğinde defnedildi ve Hz. Peygamber bir adama bir taş getirmesini emretti. Onu taşıyamadık. Bunun üzerine Hz. Peygamber kalktı ve kollarıyla çekti. Onu baş tarafına koydu ve şöyle dedi: "Kardeşimin kabrini bununla bileceğim. Ailemden ölenleri de oraya defnedeceğim"¹⁵⁸ demiştir. Hadisin şerhinde Muhammed b. Melek kabirlere tanınması için alâmet konmasının sünnet olduğunu bildirmektedir.¹⁵⁹

Muhammed b. Melek bazı hadisleri şerh ederken sadece İmam Şâfiî'nin konuyla ilgili görüşünü aktardığı da olmuştur. Mesela "Namazda Kur'ân'dan bir şey okumaya güç getiremeyen bir kişiye Hz. Peygamber sübhânallah, elhamdülillah, lâ ilâhe illallah, Allah-ü ekber... gibi tesbihatları tavsiye etmiştir."¹⁶⁰ Bu hadisin şerhinde Muhammed b. Melek, İmam Şâfiî'nin hadisten hareketle herhangi bir özürden dolayı Fâtîha'yı öğrenemeyen kişiye bunun yeterli olduğunu ancak namazın hemen akabinde öğrenmesinin zorunlu olduğuna hükmettiğini nakleder.¹⁶¹ Muhammed b. Melek'in örnekte görüldüğü üzere İmam Şâfiî'nin görüşünü aktararak izah etmesi onun mezhep taassubundan uzak bir âlim olduğunun göstergesi sayılabilir.

2.2.9. TASAVVUFİ YORUMLAR ÇIKARMASI

Muhammed b. Melek hadislerin şerhinde birtakım tasavvufî yorumlar da yapmıştır. İlgili hadislerin yorumlarında bazı mutasavvıfların görüşlerini aktarmış, sûfilerin çıkarımlarına yer vermiştir. Mesela Muhammed b. Melek, "Şüphesiz hem şeytanın hem de meleğin insanoğlu üzerinde yönlendirici bir etkisi vardır. Şeytanın etkisi, kötülüğe sevk etmeye ve hakkı yalanlamaya, meleğin etkisi ise hayra ve hakkı tasdiğe yöneliktir"¹⁶² hadisinde bazı sûfilerin şeytanın kalbin sol tarafında, meleklerin de sağ tarafında olduğu bilgisini verdiğini nakleder. Ayrıca Sühreverdi'nin '*Avârifü'l-me'ârif*' adlı eserinde lemme/yönlendirici etkiyi hak düşüncesi ve nefis düşüncesi olarak iki kısımda ele aldığını nakleder. Ona göre bunlar aslında bir fer de iki ayrı düşüncedir.¹⁶³

Muhammed b. Melek, "Temizlik îmânın yarısıdır..."¹⁶⁴ hadisinde burada "îmân"dan maksadın namaz olduğunu belirtir. Nitekim kıblenin tahvilini bildiren âyetin devamında şöyle buyruluyor: "Allah sizin îmânınızı zâyi' edecek değildir"¹⁶⁵ Yani burada da namazınızı anlamına geldiğini ifade ediyor. Dolayısıyla temizlik namazın yarısı sayılmıştır. Devamla Muhammed b. Melek, burada farklı anlamlar verildiğini de nakletmektedir. Nitekim birisinde temizlikten maksadı kötü ahlaktan nefsi tezkiye etmektir. Bu da kâmil îmânın yarısı olur anlamında bir görüş nakletmektedir. Hadisin devamında "namaz nurdur" ifadesini de kabirde ya da kıyâmet karanlığında nur olacağı anlamında yorumlamaktadır. Nitekim âyette şöyle buyrulur: "Onların nuru önlerinde ve arkalarında ilerler."¹⁶⁶ Namazın nuru dünyada da vardır. İnsan namaz sayesinde

155 Ebû Dâvûd, "Tahâret", 77.

156 Tirmizî, "Tahâret", 57.

157 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/242.

158 Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 63.

159 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 2/372.

160 Ebû Dâvûd, "Salât", 138.

161 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/511.

162 Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 3.

163 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/91.

164 Müslim, "Tahâret", 1.

165 el-Bakara, 2/143.

166 et-Tahrîm, 66/8.

dalâlet karanlığından hidâyet nuruna çıkar.¹⁶⁷ Muhammed b. Melek'in hadisin yorumunda tasavvufi yorum da değindiği görülmektedir.

“Amellerin Allah'a en sevimli geleni az da olsa devamlı olanıdır”¹⁶⁸ hadisinin şerhinde de Muhammed b. Melek, tasavvuf ehlinin farzların terki gibi evrâdın terkini de kerih gördüğünü belirtmektedir.¹⁶⁹

Başka bir rivâyette Hz. Peygamber'e birisi “İçerisinde günaha girdiğim, kavmimin bu yurdunu terk etmek ve malımın tümünden sadaka olarak soyulmak benim tevbemendir”¹⁷⁰ dedi. Hz. Peygamber cevâben “Üçte birini vermen yeter” buyurdu. Muhammed b. Melek, hadisin sonunda yer alan “üçte birini vermen yeterlidir” ifadesi izah ederken bazı sûfilerin “tarikatta günah işleyen kişilerin üçte bir oranda sadaka vermesi gerektiği görüşünün ispatı olduğunu sonra da istiğfar etmesi gerektiğini” zikrettiklerini söyler.¹⁷¹

“...Efendiniz için ayağa kalkınız”¹⁷² hadisinde Muhammed b. Melek, ayağa kalkmanın ancak ta'zim için olacağını ifade eder. Burada âlim ve sâlih kimseleri bu sınıfta değerlendirerek onlara karşı ayağa kalkmanın câiz olduğunu belirtir. Hz. Peygamber'in kendisine gelen İkrime b. Ebî Cehil için ayağa kalktığını haber veren rivâyetin de bunu teyit ettiğini nakleder.¹⁷³ “Yeryüzünde 'Allah Allah' denilinceye kadar kıyâmet kopmayacaktır”¹⁷⁴ hadisinde Muhammed b. Melek, bir muvahhidin Allah'ı zikretmeye devam ettiği müddetçe kıyâmetin kopmayacağını belirtir. Bu hadisin âlimlerin ve sâlihlerin bereketine delâlet ettiğini söyler.¹⁷⁵

“Hz. Dâvûd'a Kur'ân hafifletilmiştir. O bineğinin eğerlenmesini emreder, öncesinde de Kur'ân'ı (Zebûr) okurdu. Ancak elinin kazandığını yerdi”¹⁷⁶ hadisinde Muhammed b. Melek, Kur'ân'dan kastın Zebûr olduğunu belirttikten sonra, “bineği hazırlanmadan önce Kur'ân okurdu” kısmını açıklarken bu durumun onun mucizelerinden olduğunu zikreder. Ayrıca bu hadisin tayy-ı zamanın cevâzına delil olduğunu belirtir.¹⁷⁷

Diğer bir hadiste Enes şöyle demiştir: “Hz. Peygamber yanımıza girdi. Ve kaylûle uykusuna dalarak terledi. Annem bir kavanoz getirerek teri onun içine silmeye başladı. Bu esnada Hz. Peygamber uyandı ve: “Ey Ümmü Süleym bu yaptığın nedir?”, dedi. Annem: “Bu senin terindir, onu kokumuza katıyoruz; o kokuların en güzellerindendir”¹⁷⁸ dedi. Muhammed b. Melek, bu hadisin şeyhlerin, âlimlerin ve sâlihlerin âsârı ile Allah'a yaklaşmanın câiz olduğuna delil olduğunu belirtir.¹⁷⁹

Bir hadiste de “Hz. Peygamber sabah namazını kıldığı vakit Medine'nin hizmetçileri içinde su bulunan kaplarıyla gelirlerdi. Hz. Peygamber kendisine getirilen her kapın içine eline daldırırdı. Çok defa sabah soğuk havada gelirler ve yine elini o kaplara daldırırdı”¹⁸⁰ buyrulmaktadır. Bu hadisin şerhinde Muhammed b. Melek, âlimlerden, sâlihlerden teberrük talep etmenin câiz olduğunu belirtir.¹⁸¹

Buraya kadar zikredilen örneklerde görüleceği Muhammed b. Melek'in hadisleri izah ederken bazı tasavvufî yorumlar yaptığı görülmektedir. Muhammed b. Melek hadislerin yorumunda tevessül, istimdat, teberrük, tayy-ı zaman gibi tartışmalı konularda kanaatini açıkça ortaya koymuştur. Muhammed b. Melek'e göre bunların her birisi câizdir söz konusu hadisler bunların câizliğine delâlet etmektedir.

167 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 1/226.

168 Müslim, “Salâtü'l-müsâfirîn”, 218.

169 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 2/171.

170 Ebû Dâvûd, “Eymân ve'n-nüzur”, 29.

171 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 4/110.

172 Buhârî, “Meğâzî”, 30; Müslim, “Cihâd”, 64.

173 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 5/183.

174 Müslim, “İmân”, 234.

175 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 6/13.

176 Buhârî, “Ehâdisü'l-enbiyâ”, 37.

177 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 6/170.

178 Müslim, “Fezâil”, 83.

179 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 6/220.

180 Müslim, “Fezâil”, 74.

181 İbn Melek, *Şerhu Mesâbihi's-sünne*, 6/233.

SONUÇ

Begavî'nin *Mesâbîhu's-sünne* adlı hadis kitabı birçok âlim tarafından şerh edilmiştir. Eserin şârihlerinden birisi olan Muhammed b. Melek, Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yaşamış bir âlimdir. Babası ve dedesi de âlim olan Muhammed b. Melek'in ailesi ilmî aile geleneğine sahiptir. Kaynaklarda hayatıyla ilgili oldukça sınırlı bilgiler bulunan Muhammed b. Melek fıkıh, ahlak, Arap dili gibi alanlarda da eser vermiş velüd bir âlimdir.

Muhammed b. Melek'in bu çalışmaya konu olan eseri *Şerhu Mesâbîhu's-sünne* olarak bilinmektedir. Döneminde yaşayan bazı kimseler şerhlerin kısa, basit ve önemsiz olmasından hareketle kendisinden daha kapsamlı bir şerh yazmasını talep etmiş o da bu istekler doğrultusunda şerhini yazmaya karar vermiştir. Muhammed b. Melek, *Mesâbîhu's-sünne*'deki hadislerin hepsini şerh etmiştir. Bize göre bu eser hadisleri genellikle muhtasaran şerh eden orta hacimli bir şerh olarak değerlendirilmelidir.

Muhammed b. Melek'in şerhinin dilsel tahliller ve fikhî izahlar bakımından kapsamlı olduğu anlaşılmıştır. Hemen her hadiste i'râb tahlilleri yapması, kelimelerin lügavî anlamlarını izah etmesi, kelimelerin cemi, müfred gibi durumları ile dildeki yapısı (ism-i tafdîl, vavü'l-kasem gibi) hakkında izahlar getirmesi bunun bir göstergesidir.

Muhammed b. Melek hadislerdeki maksadı açıklama konusunda gayret göstermiştir. Hadiste zikredilen zâhirî ifadeyle kastedilen manayı açıklamıştır.

Fikhî içerikli hadislerin izahlarında Muhammed b. Melek genellikle Hanefî-Şâfiî çizgiyi takip ederek hadisleri açıklamıştır. Hanefî mezhebine mensup bir âlim olarak kendi mezhebi çizgisinde izahlar yapsa da bu konuda taassuptan kaçınmıştır.

Birbiriyle ihtilafli görünen rivâyetlerin çözüme kavuşturulmasında büyük ölçüde cem ve te'lif yolunu takip etmiş, fikhî hadislerde nesh yöntemini de öne çıkarmıştır. Son olarak bazı hadislerin izahında tasavvufî manalar da çıkarmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdüllatîf b. Melek. *Mebâriku'l-ehzâr fi şerhi Meşâriki'l-envâr*. thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abdilmaksûd. Beyrut: Dâru'l-cil, 1995.
- Aksu, Hüsamettin. "Firişteoğlu Abdülmecid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/134-135. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Bağdatlı İsmâil Paşa. *Hediyetü'l-ârifin esmâü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*. Beyrut: İstanbul Maârif matbaası baskısından ofset, Dâru İhyâi türâsi'l-arabî, 1951.
- Baktır, Mustafa. "İbn Melek". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20/175-176. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Baktır, Mustafa. "Tireli İbni Melek: Hayatı, Eserleri ve Menar Şerhi". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 0/9 (1990).
- Begavî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ûd. *Mesâbîhu's-sünne*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu's-Sahîh*. thk. M. Fuad Abdülbâki ve dğr. Kâhire: 1979.
- Bursalı Mehmet Tâhir. *Aydın Vilâyetine Mensup Meşâyih, Ulemâ, Şuarâ, Müverrihin ve Etubbânın Terâcim-i Ahvâli*. İzmir: 1324.
- Bursalı Mehmet Tâhir. *Osmanlı Müellifleri*. nşr. M. Ali Yekta Saraç. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 2016.
- Cüneyd-i Şîrâzî, Ebû'l-Kasım Cüneyd. *Şeddü'l-fâzâr fi haddi'l-evzâr an züvvâri'l-mezâr*. nşr. Muhammed Kazvîni-Abbas İkbâl. Tahrân: 1912.
- Devlilioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Türk Dil Kurumu, 1962.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Riyâd: Dâru's-selâm, 2009.
- Efendioğlu, Mehmet. "Şerh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 38/559-560. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Efendioğlu, Mehmet. "Tedvîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 40/267-269. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- el-Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. thk. M. Bedreddîn Ebû Firâs. Kâhire: Dâru'l-kitâbi'l-islâmî, ts.
- el-Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed. *es-Si'âye fi keşfi mâ fi Şerhi'l-Vikâye*. thk. Ebû'l-Hâc. Merkezü'l-ulemâi'l-âlemî, ts.
- İbn Battûta, Muhammed b. Abdullah et-Tancî. *Rihletü İbn Battûta: Tuhfetü'n-nüzzâr fi garâibi'l-emsâr ve acâibi'l-esfâr*. Rabâd: 1997.
- İbn Hüzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk en-Nisâbüri. *Sahîhu İbn Hüzeyme*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. Beyrut: el-Mektebetü'l-islâmî, ts.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd. *es-Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2013.
- İbn Melek, Muhammed b. Abdüllatîf. *Bahru'l-hikem*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, no. 06 Mil Yz B 941, 1b, 2a. Milli Kütüphane.
- İbn Melek, Muhammed b. Abdüllatîf. *Münyetü's-sayyâdin fi te'allümi'l-istuyâd ve ahkâmih*. thk. Saîd Bektâş. Beyrut: Dâru'l-beşâiri'l-islâmîyye, 1999.
- İbn Melek, Muhammed b. Abdüllatîf. *Ravzatü'l-müttakîn fi masnûati rabbi'l-âlemîn*. thk. Selim Muhammed. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 2018.
- İbn Melek, Muhammed b. Abdüllatîf. *Şerhu kitâbi tuhreti'l-mülûk*. thk. Abdülmecid Abdurrahman ed-Dervîş. Riyad: Medâru'l-vatan, 2010.
- İbn Melek, Muhammed b. Abdüllatîf. *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*. thk. Nüreddîn Tâlib. Katar: Dâru'n-nevâdir, 2012.
- İbn Melek, Muhammed b. Abdüllatîf. *Şerhu Mesâbîhi's-sünne*. thk. Nüreddîn Tâlib. Katar: Dâru'n-nevâdir, 2012.
- İbn Melek, Muhammed b. Abdüllatîf. *Şerhu Tuhreti'l-mülûk*. no. 42 Kon 307. Konya İl Halk Kütüphanesi.
- İbn Melek, Muhammed b. Abdüllatîf. *Zuhrü'l-âbidîn*. Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu, no. 45 Ak Ze 1382. Manisa İl Halk Kütüphanesi.
- İbn Melek, *Şerhu'l-vikâye*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, no. 06 Mil Yz B 788. Milli Kütüphane.
- Hatiboğlu, İbrahim. "Mesâbîhu's-Sünne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 29/258-260. Ankara: TDV Yayınları 2004.
- Karacabey, Salih. "Hattâbî'nin Hadis İlmindeki Yeri ve Hadis Şerh Metodu". Doktora tezi, *Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, Bursa 1990.
- Karacabey, Salih. "Hattâbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 16/489-491. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdullah. *Keşfü'z-zünûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. nşr. M. Şerafettin Yaltkaya. İstanbul: 1941-43.
- Murteza Bedir, "Vikâyetü'r-rivâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 43/106-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Müslim b. Haccâc, Ebû'l-Huseyn el-Kuşeyrî. *el-Müsnedü's-sahîh*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2013.
- Nesâî, Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen*, Beyrut: 2014.
- Ömer Rıza Kehhâle. *Mu'cemü'l-müellifin*. Beyrut: Dâru'l-müsenâ-Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, ts.
- Taşköprizâde Ahmed Efendi, Ebû'l-Hayr Ahmed b. Mustafa. *eş-Şekâiku'n-nu'mâniyye fi ulemâi'd-devleti'l-Osmâniyye*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1975.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *es-Sünen*. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2013.
- Türcan, Zîşan. *Hadis Şerh Geleneği Doğuşu Gelişimi ve Dönüşümü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Ziriklî, Hayrüddîn b. Mahmûd ez-Ziriklî. *el-A'lâm*. Dâru'l-melâyîn, ts.

EXTENDED ABSTRACT

The first examples of systematic hadith commentary studies were given with the fourth Hijri century. It reached its peak in the eighth and ninth centuries. This period has been considered as the advanced level of commentary literature. While the annotations on the basic hadith sources that were written through the first three centuries of the Hijri were predominant, the annotations of the compiling hadith sources were also made. Among the compiling hadith sources, especially Masâbîh al-sunna of al-Baghawî (d. 516/1122), Mashariq al-Anwâr of al-Saghâni (d. 650/1252) and Hatîb et-Tabrizî (d. 741/1340) Mishkâtü'l-Masâbîh draws attention as the works that were annotated mainly.

The main hadith sources are primary, and the hadith sources written by compiling from these basic hadith sources can also be mentioned as secondary sources. In this study, the terms "primary" or "secondary" are used in this sense. The commentary activity, which started with al-Khattabî, has generally been shaped around primary sources.

There is almost no information in the sources about life of Muhammed b. Melek (d. 854/1450-1451) who lived in İzmir/Tire. Muhammed b. Melek is a scholar who has written works in many fields like his father Abdullatif b. Melek (d. 821/1418-1419). His works are shaped around Arabic language, fiqh, morality and hadith sciences. It is stated that more than forty commentaries were written on Masâbîh, that it's the main subject of this study. One of the commentaries that made on this work is Muhammed b. Melek's (d. 854/1450-1451) work called Sherhu Masâbîh al-sunna. Muhammed b. Melek attributes the work to himself in introduction of the book, by saying that "This weak servant Muhammad b. Abdillatif says...".

In the same place, the author says -while explaining the purpose of writing of the work- that some of the Masâbîh commentaries are simple and unimportant and some of them are short, so that some brothers asked him to write a comprehensive commentary, and then he intended to write the work. Muhammed b. Melek's commentary was published first in six volumes by Nureddin Talib. Muhammed b. Melek commented on all 4931 hadiths in Baghawî's Masâbîh al-sunna. Although he explained some hadiths in detail, he commented on the hadiths in the last parts of the work with explanations that can be considered very short.

Muhammed b. Melek benefited from many scholars before him. Sometimes he quoted as قيل (it was said that) without mentioning any name, and sometimes he quoted by mentioning the name of the work or scholar. In his explanations, he tried to determine the meaning of the word in the hadith by making references to the meanings of the word, its different uses in the Arabic language, and issues such as i'râb and grammar. In the word explanations, he explains the meaning as it's mentioned especially in the hadiths where literary arts such as metaphor and allusion take place. He benefited from early language and gharib al-hadith (science of strange hadith) scholars in the explanations of the words mentioned in the hadiths. there are many of the main hadith sources among Muhammed b. Melek's hadith sources. While explaining the hadiths, he also benefited from the annotation sources. He included the opinions of fiqh scholars in the explanations of legal traditions.

In the commentary, the hadiths are primarily explained with linguistic analysis. In this context, elements such as the meanings of words, singular-plural, word origins, and i'rab analyzes are remarkable points. The fact that Muhammed b. Melek explained how to read words that are difficult to read or that carry probabilities is an element that shows the linguistic importance of his commentary. The meanings of the words in the hadith are explained as word or sentence groups. While he was annotating some hadiths, he benefited from some verses and other hadiths as a description.

Although some brief explanations are made about the sub-chapters under the headings of chapter, no explanation has been given about the general ones. The companion narrator of the hadith has been mentioned, but little information has been given about them. Apart from this, more detailed explanations were made in the names where the narrators were likely to be confused. Information about some of the narrators in the chain (isnad) of the hadith generally manifests itself in the narrations about the authenticity of the hadith, in which Begawi is recorded at the end of the hadiths, such as gharib and mursal.

The narrations, which are understood to be in contradictory hadith, are the subject of the science of diverse hadith among the hadith sciences. It can be said that almost every commentator puts emphasis on the narrations on this subject. Muhammed b. Melek also tried to resolve the conflicts between the narrations on this issue, usually by the method of harmonizing interpretation. But sometimes he clarified the subject with the method of abrogation.

Muhammed b. Melek followed two different methods while commenting on the legal traditions. According to the first method, he made annotation by conveying the views of the companions, the followers and the imams of the madhhab after the word explanations of the narration. According to second method, he extracted rules from the hadith without touching any opinion after the explanations of the words. Here, he generally extracted rules from the hadith by referring that “this hadith indicates that”. Muhammed b. Melek especially concentrated on the views of the Hanafi and Shafi'i sects. On the other hand, he gave places to the views of the other sects less than the former. It should be noted that Muhammed b. Melek avoided sectarian bigotry while commenting on legal traditions. In his explanations, he followed a moderate line by touching on the different views of other sects.

Muhammed b. Melek also made some mystical interpretations in the commentary of the hadiths. He conveyed the views of some Sufis in the interpretations of some hadiths and included the inferences of the Sufis.